

Eleştirel Düşüncenin Bilimlerin Gelişmesine Katkıları

Rıdvan KÜÇÜKALİ (*)

Hasibe AKBAŞ (**)

Özet: Bu çalışmada eleştirel düşüncenin; rasyonel, özgün ve analitik yönünün, birçok bilim dalına kılavuzluk etmesi, bilimin gelişmesi ve üretilen fikirlerin çeşitliliğini sağlama-sı açısından çok fonksiyonlu bir kavram olduğu vurgulanmıştır. Eleştirel düşünce ile elde edilen, fenomen ve numen alemdeki tasarım ve olguları, bilimin önüne sürerek, bilimin bu argümanları, akıl ve mantık doğrultusunda beklenti ve önerilerini sunarak, insanoğlunun kullanabileceği kıvama getirmesi beklenir. Bilim bu objeleri insan yaşamına indirgeyerek, evrensel, yaratıcı ve tutarlı bir ambiyans yakalamaya çalışır.

Eleştirel düşünme, bilimin öncesi ve sonrasında etkin bir role sahiptir. Çünkü bilimsel bir bilginin üretilip insanoğlunun hizmetine sunulmasında yaratıcı zekâ, hayal gücü ve sağ-duyulu bir şekilde eleştirel düşünme etkili olmuştur. Doğruyu yanlıştan ayırabilme, hataların farkına varabilme ve bunları ifade edebilme kolay bir iş değildir. Bu ancak rasyonel, entelektüel ve disiplinli bir şekilde düşünmeyle olacaktır, yani eleştirel düşünce ile. Kısacası, eleştirel düşüncenin, içeriği ve kapsamı doğru anlaşıldığı ve ifade edildiği zaman faydalı bir düşünme faaliyeti olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Düşünme, eleştiri, eleştirel düşünme, bilim, zekâ, teknoloji, rasyonel.

The Contributions of Critical Thinking to the Developments of the Science Fields

Abstract: That critical thinking guides a number of aspects of science such as rational, original and analytical is emphasized as an extensive concept in terms of that science provides developing and producing an idea, in this study. Obtained by critical thinking, designs and facts in phenomena and human world bring arguments of these sciences in a consistent way to be used by presenting expectations and proposals with logic and reason. By reducing these objects into human life, science tries to reach a universal, creative and consistent ambience.

Critical thinking, both before and after science, has an active role because creative intelligence, imagination and common sense have an impact on critical thinking in terms of providing the service of humanity by producing knowledge. Being able to distinguish right from wrong, recognize the error and express them is not easy. This will be possible only with rational, intellectual and disciplined thinking. Briefly, when critical thinking's content and scope are understood properly, it is seen as a useful thinking activity.

Keywords: Think critic, critical thinking, science, intelligence, technology, rational.

*) Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi (e-posta: ridvankucukali@atauni.edu.tr)

***) Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü (e-posta: hasibe_akbas-2011@hotmail.com)

Giriş

İnsan var olduğu andan itibaren, var oluş sebebi ve içerisinde bulunduğu çevre hakkında düşünmüş ve hala düşünmeye devam etmektedir. İnsanın bu özelliği sayesinde; felsefe, felsefenin alanları ve bunların sorguladığı bilimlerin doğup gelişmesi mümkün olmuştur (Keskin, 2011:s.43). Gerçekten de insanı insan yapan önemli özelliklerden bazıları, kendisini çevreleyen dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, geçmişini ve her yönü ile bizzat kendisini tanımak ve bilmek istemesidir (Cevizci, 2010:s.1). Bu bilme isteği insanları felsefeye, bilime vb. birçok alan ve disipline yöneltmiştir. İnsanlar özellikle felsefe sayesinde kendisine, kendisini çevreleyen dünyaya, içinde yaşadığı topluma sorular sorarak bilme isteğini gidermeye çalışmıştır. Bu nedenle yaratıcı zekâsını hayal gücü ile birleştirerek, geçmişten günümüze kadar maddi ve manevi her anlamda değişim ve gelişimin kurucu öznesi olan insan, araştırma, inceleme, analiz ve sentez gibi birçok yöntem kullanmıştır. Ama bütün bu çabalara rağmen bu bilme ve öğrenme isteği, tamamen giderilememiştir. Çünkü insanoğlu bilmesi ve öğrenmesi gereken birçok olgu ve kavram olduğunun farkına varmıştır. Böylece hep daha fazlasını bilmek ve öğrenmek isteyen insan akılı, bilinmeyene olan ilgi ve merakı ile yapılan keşifler ve icatlar sonucu, birçok bilimsel ürünün de ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Elde ettiği veri ve olgularla da yetinemeyen insanoğlu, içinde bulunduğu dünyanın duvarlarını aşmak istemiştir. Bu nedenle, öncelikle eskiiyi ve olağanı eleştirerek işe başlamıştır. Şöyle ki, geleneklerini tamamen reddetmemekle birlikte, sağduyulu bir ayırım yaparak bazı yönlerini almaya çalışmıştır. Bu ayırım ise, belli bir akıl ve mantık çerçevesinde yapılan entelektüel düşünce yapısıyla mümkün olmuştur. Yani alışılmış, kalıplaşmış, topluma herhangi bir faydası olmayan, hatta toplumun gerilemesine neden olan düşünce ve olguları ortadan kaldırarak; yerine bireysel ve toplumsal anlamda her türlü faydayı sağlayan düşünce, durum ve olguların gelişmesinde etkili olan, analitik, tutarlı, kaliteli ve disiplinli bir düşünce sistemi kurmayı amaçlamıştır. Bu anlamda eleştiri yıkıcı bir özellik taşımayıp, aksine yeni bilimsel bilgilerin üretilip, geliştirilmesinde yapıcı ve etkin bir rol oynamıştır.

Bu nedenle, bu çalışmada amacımız toplum tarafından genel anlamda olumsuz bir tavır olarak algılanan eleştirinin, zihnimizdeki olumsuz tabusu yıkılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte eleştirinin, hayatımızdaki yapıcı ve olumlu etkisi ifade edilerek, yani bilimlerin ve birçok literatürün gelişmesinde referans olan bu kavramın, özellikle de bilim gibi deney ve gözlemlerle bulgularını temellendiren bir alandaki etki ve önemi vurgulanmıştır. Yine bu bağlamda, eleştirel düşüncenin ne olup, ne olmadığı; olumlu ve olumsuz eleştirinin faydaları ve bilimlere katkıları üzerinde durarak; eleştirel düşüncenin aslında kötü ve aşağılayıcı bir şey olmadığını aksine; akıl ve mantık çerçevesinde olumlu ve entelektüel bir süreç olduğu gösterilmiştir.

Düşünme ve Eleştirel Düşünme Nedir?

Düşünme ve eleştirel düşünme hakkında geçmişten günümüze kadar birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar birbirinden farklı olmakla birlikte, özünde ifade etmek isteği

şeyler aynıdır. Tanımlar da çeşitliliğe ve farklılığa sebep olan temel özellik ise, düşünme ve eleştirinin kendi içinde birçok kavram ve olguyu karşılamasıdır.

Bu tanımlardan bazıları şunlardır: Düşünme; “içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan, aktif, amaca yönelik, organize zihinsel süreçlerdir. Her şey düşünce- de yatar, düşüncelerle yönetilir ve üretilir. Düşünceler zihin, beden ve ruh arasında ki denge oluşturularak bütünleştirilir. Ancak bu düşüncelerden etkili olanının seçilmesi için elemeler yapılmalıdır. Bu da eleştirel düşünerek gerçekleştirilir. Genel-geçer, daha önce düşünülmemiş fikirleri ortaya koyarken yaratıcılık ön plana çıkar. Hayatı oluşturan şey- ler düşüncenin sürekli kreasyonudur” (Kurnaz, 2011:s.9). Bir başka deyişle, “Düşünme, mevcut bilgilerden başka bir şeye ulaşma ve eldeki bilgilerin ötesine geçmedir. Önceki bilgilerin uygulanabilirliğinin farkına vararak bilgileri yeni durumlarda kullanmalıdır” (Kurnaz, 2011:s.14). Yine bu tanımları dikkate aldığımızda karşımıza birçok düşünce çe- şidi çıkmaktadır ama burada çalışmamız açısından önemli olan eleştirel düşünmedir.

Bu anlamda, “Eleştirel düşünme; bir problem durumunu bilimsel, kültürel ve sosyal standart ölçülere göre, tutarlılık ve geçerlik bakımından yargılama ve değerlendirmede işe koşulan tavır, bilgi ve beceri süreçlerinin bütünüdür. Başka bir ifadeyle eleştirel dü- şünme, neyin yapılacağı ya da yapılamayacağı, neyin kabul edileceği ya da edilemeyece- ği ve benzeri durumlarda karar vermeyi sağlayan rasyonel, mantıklı, yansıtıcı, tutarlı ve değerlendirci bir süreçtir” (Bökeoğlu, Yılmaz, 2005:s.50-51). Bu ifadeler doğrultusunda eleştirel düşüncenin, bilimsel bir bilgiye ulaşma aşamasındaki birçok yöntemle de uzlaş- tığı görülmektedir. Şöyle ki, insanlar bilgiye gereksinim duydukları zaman bilime başvu- rurlar ve bilimsel yöntemleri kullanarak; araştırarak, sorgulayarak ve analitik düşünerek doğru bilgiye ulaşmaya çalışırlar (Temizyürek, 2009:s.7). Akla en çok uygun, yanılma payı en az düşünme yolu, bilimsel düşünmedir. Bilimsel düşünme bir yöntem olarak, in- san düşüncesinin erişebildiği en sağlam düşünme tarzıdır (İnam, 1997:s.1). Bilimler asla ‘benim dediğim dediktir’ demez. Bütün bulguları, yorumları, yasaları eleştiriye açıktır. Bununla birlikte yapılan eleştirinin de rasyonel, kanıtlara dayalı olması gerekir. Yoksa ka- nıtsız eleştiri kabul etmez (Dura, 2005:s.47). Bu nedenle eleştiri bilimler için bir engel değil, aksine bilimlerin gelişmesinde ve alternatif çözümler üretilmesinde yol gösterici bir özellik taşır. Aynı zamanda analiz, varsayım ve çıkarımlarda eleştirel düşüncenin yön- tem olarak etkin bir rol oynadığını yadsıyamayız.

Bu bağlamda eleştirel düşünme, düşünme üstüne düşünmemizi sağlayan bir “üst dü- şünme becerisi” olarak, bize böyle bir imkân sağlar. Bununla birlikte eleştirel düşünme sadece insanın kendisini gerçekleştirmesine yardımcı olmaz. Eleştirel düşünme, aynı za- manda, hem sağlıklı birey hem de sağlıklı toplum bakımından pratik bir gerekliliktir de (Gündoğdu, 2014). Uzmanlar, eleştirel düşünmenin yorumlama, analiz, değerlendirme, çıkarım, açıklama ve öz düzenleme bilişsel becerilerini kapsadığını belirtmişlerdir. Bu altı becerinin her biri eleştirel düşünmenin merkezinde, özündedir (Demir, Tutkun, Şahin, Genç, 2014:217-229). Yani eleştirel düşünce içi boş bir kavram olmamakla birlikte, doğru ve mantıklı bir değerlendirme yapıldığında her alanda faydası olabilecek bir düşünme faaliyetidir.

Tarihsel süreç içinde eleştiri çoğu zaman, öznel beğenilerin ya da öznel nefretlerin, kıskançlıkların sergilendiği bir etkinlik alanı oldu. Eleştiri 'Kusurunu gösterip ayıplamak' demek mi? Birisine 'çıkışmak', 'azarlamak', hakaret etmek demek mi? Uzun yıllar eleştiri bu anlamda kullanıldı. Kötülemek, ayıplarını göstermek, hakaret etmek gibi algılandı (Uçan, 2003:s.23-24). Bu olumsuz algı yüzünden de eleştirinin yapıcı, yaratıcı, entelektüel, akılcı yönü arka plana itilerek; ayıplayan, hakaret eden yönleri ön plana çıkartıldı. Eleştirmek hakaret etmek değildir, böyle idrak edilmesinin nedeni eleştirinin gerçek anlamının doğru anlaşılmasına ve ifade üslubunun kaba ve sert olmasına bağlanabilir. Bu olumsuz davranış ve durumu yıkmak için eleştiriden ne anlamamız gerektiğini iyice öğrenmeliyiz ki, eleştiriye olan olumsuz yaklaşımı olumlu ve pozitif bir sürece dönüştürebilelim. Örneğin; yapılan bilimsel bir çalışmanın olumsuz yönlerinin değerlendirilmesi, eleştirilmesi o çalışmayı kötülemez aksine çalışma sahibinin hatalarını fark edip, yanlışlarını düzeltebilmesi için yeni bir olanak sağlar ve bu da daha başarılı bir çalışma yapmasında etkili olur.

Bu nedenle öncelikle kritik düşünceye yönelik olan pesimist yaklaşımın tabularını yıkarak, bilimsel bilginin elde edilmesinde ve teknoloji olarak insanlığın hizmetine sunulmasındaki etki ve önemini vurgulamak için bilimlerin gelişmesindeki entelektüel çabasını ön plana çıkartmak gerekir. Eleştirel düşünce, bilimin gelişmesine sağladığı katkı açısından, bilimlere yardımcı olan birçok alternatif yöntemlere göre daha prestij sahibidir. Çünkü kritik bir düşünceyi prestij sahibi yapan başlıca nitelikler şu şekilde sıralanabilir:

- Rasyonel,
- Mantıklı,
- Özgün,
- Sistemli,
- Tutarlı,
- Objektif,
- Genel-Geçer,
- Açık-Seçik ve anlaşılır olması gibi.

Akli kavrayış, insanların dayatmalarına ve geçmişin korkusu olmaksızın kendileri ve yaşamları için sorumluluk taşımalarına neden olmalıdır. İşte tam da bu yüzden onlar, köleştirildikleri ve sorgulayamadıkları olumsuz geleneklerinden kendilerini kurtarabilirler (Demirovic, 2007:s.9). Yani kişinin özgün ve özgür bir şekilde davranması; yaşadığı hayatı, akıl ve mantık çerçevesinde sorgulayarak mümkün olacaktır. Kişi herhangi bir savı, olayı, nesneyi olduğu gibi kabul etmeyip, akıl süzgecinden geçirerek, olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirmeye alarak kabul etmelidir. Bu ayıklama süreci de ancak eleştirel düşünme ile sağlanabilir. Bu bağlamda eleştiri, insanın kültürel yaşamının bir çözümlemesidir (Ryan, 2012). Bilgi birikimidir, derin bilgidir (Todorov, 2011:s.166). Bu nedenle eleştiri, tutarlı ve nesnel olmak istiyorsa, her şeyden önce göstergeler- ya da terimler- sorunuyla bu göstergeler arasındaki ilişki sorununu çözüme kavuşturmak

zorundadır (Yücel, 1971:s.234). Yine bir başka deyişle eleştiri, kendini anlatmak yerine başkasını anlamak çabasıdır (Uçan, 2003:s.25). Üst-yaşam üstünde bir yaşamdır (İnam, 2003:s.78-79). Yani, bütün bu tanımlara bakılacak olursa, sistemli ve tutarlı bir eleştiri, bir eksiklik durumundan ziyade bir üstünlüğe işaretler. Şöyle ki; gerek eleştirmek olsun, gerekse eleştirilmek olsun belli bir zekâ ve kapasite gerektiren bir durumdur. Bu nedenle eleştiri yapan kişinin veya eleştirilen kişi, obje ya da olayın akılsal ve mantıksal bir çerçevede değerlendirilmesi gerekir.

“Eleştirel teori, kendini ‘insanın gücünü ve ihtiyaçlarını tatmin eden bir dünya yaratmak için sürdürülen tarihsel mücadelede temel bir unsur’ diye kavrar” (Benhabib, 2005: s.21). Bu anlamda eleştiri, “Başka bir yerle, zamanla, unsurla ilişkilidir ki bu da eleştirinin sırf eleştiri için yapılmadığını söylemekle aynı şeydir; eleştiri başka bir şey, daha iyi bir ‘yaşam’, ‘gelecek olan’ bir toplum ister” (Diken, 2013:s.222). Çünkü eleştirel düşünce, mevcut düşünce, durum veya olgunun artık eskisi kadar revaçta olmaması, insanların istek ve ilgilerini karşılayamaması, sürekli kendini yenilemek isteyen insanın sıkılması sonucu, monotonluktan kurtularak daha yaratıcı fikirlerin ortaya atılmasında aktif bir rol oynar.

Tüm insanlar düşünür ve bu düşüncelerini pratiğe dökmek ister. Bu bizim doğamızdır ve düşüncelerimizin çoğu taraflıdır, çarpıtılmıştır, kısmidir veya bilgilendirmez. Düşüncemizi geliştirmek için düşünmeye başladığımızda eleştirel düşünce başlamaktadır (Paul, Elder, 2013:s.450). Yani eleştiri, düşünme üzerine yapılan bir düşünme sürecidir. Bu düşünme üstüne düşünme; tarafsız, sistemli, sistematik, net ve kesin olup; duygu ve düşüncelerden ayırt edilmelidir ki disiplinli bir şekilde bilimlere ve teknolojiye uygulanabilsin. Bu uygulamadaki kriter ise, eleştirinin profesyonel, seçkin kişiler tarafından araştırma, inceleme ve değerlendirme yoluyla yapılarak insanlığın hizmetine sunulmasıdır.

“Eleştirinin, düşünce üretiminin, yaratıcılıkla birleştiği yerde ortaya çıkışı, onu öteki düşünce biçimleriyle her zaman iç içe geçirir. Eleştiri bu düşünce alışverişinden koparmak onun doğasına aykırıdır. Yeni düşüncelerin etki alanı ne denli geniş ve uzun olursa, onların etki alanı içindeki eleştiri anlayışının ömrü de o denli uzun olacaktır” (Gümüş, 2012:s.71). Bu nedenle, eleştirel düşünme; “Bir konuyu birden çok yönüyle ele alıp, irdelemeye çalışma biçiminde tanımlanabilir. Bu niteliği ile eleştirel düşünce, öncelikle karmaşık durumların ve olayların anlaşılması ve çözümlenerek bir karara varılması sürecinde gerçekleşen zihinsel işlemlerdir” (Özdemir, 2008:s.19-20).

“Eleştirel düşünen kişi, niçin ve nasıl düşündüğünün farkındadır. Bundan dolayı eleştirel düşünceyi akılsal, mantıksal, tutarlı ve entelektüel bir karakter olarak görmemiz mümkündür. Eleştirel düşünmeyi betimleyen önemli kavramlardan biri de bağımsız ve özgün düşünmedir. Eleştirel düşünen kişi, başkalarının görüş ve düşüncelerini pasif bir şekilde kabul etmez, aksine onları analiz ederek, bağımsız ve tutarlı bir yargıya varmaya çalışır. Bu bağlamda eleştirel düşünme; bilgi, strateji, beceri ve tutumları içine alan karmaşık ve bütüncül bir düşünme sürecidir. Bu nedenle eleştirel düşünmeye, gerçeği nesnel bir şekilde algılama süreci de diyebiliriz. Ancak gerçekler bize görüldüğü gibi olmayabilir. Bu nedenle eleştirel düşünme, gerçeği bütün olarak tüm olumlu ve olumsuz, bize görünen ve

görünmeyen yönleriyle araştırıp, onun hakkında bir yargıya varmadır. Eleştirel düşünme, bilgiye dayalı akıl yürütme sürecidir. Ama bilgilenme süreci kritik bir süreçtir. Bu süreçte bilgilerin kaynaklarının sorgulanması, bilgiyi farklı kaynaklardan sorgulayarak çapraz kontrollerin yapılması, sayıtların ve önyargıların belirlenmesi gerekir. Bu şekilde kendi düşüncesini oluşturur. Bu bağımsızlık kişinin zihnini, kalbini ve eylemlerini özgürleştirir. Eleştirel düşünme, bir sorun ya da bir durum üzerine akıl yürüterek (var olan duruma ilişkin bilgi toplamak, varsayımları ve kanıtları belirlemek ve belirlenen kanıtları tartışmak, kişisel çıkarsama ve sentezlerde bulunmak) bir yargıya ulaşmak biçiminde özetlenebilir” (Kurnaz, 2011:s.18-19). Bütün bu tanımları topladığımızda eleştiriyi, düşünme üzerine düşünme yaparken bunun sistemli, tutarlı, genel-geçer, açık, anlaşılır, akıl ve mantık çerçevesinde olmasına dikkat edilmelidir ki, daha önceki tezi tamamen çürütebilsin ya da o olgunun eksikliklerini problemlerini çözebilecek seviyede bir kanıt olsun. Böylece eleştirel düşünce manipülasyonlara uğramadan stratejik ve sistematik bir formda amacına ulaşabilsin.

“Eleştirel düşünme; düşünmeyi daha iyi hale getirmeyi, düşündürken düşünme hakkında düşünme sanatıdır. Eleştirel düşünmenin iç içe geçmiş üç safhası vardır: düşünmeyi analiz eder, düşünmeyi değerlendirir ve düşünmeyi geliştirir. Eleştirel düşünme kendi kendini idare eden, disipline eden, denetleyen ve düzeltten düşünmedir. İyi bir eleştirel düşünür: çok önemli sorular ve problemler ortaya atar, ilgili bilgiyi toplar ve değerlendirir, iyi akıl yürütülmüş sonuçlara ve çözümlere ulaşır, alternatif düşünce sistemleri geliştirir ve etkili bir iletişim sağlar” (Paul, Elder, 2013).

Ancak eleştirel düşüncede kişisel duygu ve düşünceler bulundurulmamalı, aksine olabildiğince objektif davranmaya çalışılmalıdır. Yapılan eleştiriler; tezin antitezi şeklinde ya da savı daha kapsamlı ve geniş bir şekilde ele alacak yeni bir ifade şeklinde olmalıdır. Yani eleştiri her şekilde ortaya atılan iddianın doğru veya yanlışlarını; eksik veya fazlalıklarını; tutarlılık veya tutarsızlıklarını sergileyecek şekilde olmalıdır. Eleştirel düşünceye, düşünme üzerine düşünmede denilmiştir ama sadece böyle demek yetersiz olacaktır. Çünkü eleştirel düşünce içerisinde birçok özelliği barındırır. Eleştirel düşünce; sağduyu, açık ve seçik olmayı gerektirir. Aynı zamanda eldeki delil üzerinden çıkarımlarda bulunarak; düşünce ya da olgunun kendi içinde çelişkiye düşüp düşmediğine bakılır. Eğer varsayım kendi içinde bir çelişkiye düşmüşse; tekrar değerlendirilmeye alınması için, yeni kanıtlara başvuru, aradaki tutarsızlığı belgelerle ispatlamaya çalışması gerebilir.

Eleştirel düşüncenin, yapıldığı savı etkileyebilmesi için ifade gücü de önemlidir. Eleştirilen noktalar saygı çerçevesinde, kırıcı olmadan açık ve seçik, sağduyulu bir şekilde açıklanmalıdır. Böylece olumlu ve olumsuz eleştiriye göre eksik veya fazlalıkları fark edilen düşünce veya olgu; akıl ve mantık çerçevesinde ele alınarak yeniden değerlendirilip, geliştirilir. Eleştirel düşünce; geliştirilen iddialar üzerinden akılcı ve mantıksal bir değerlendirme yapılarak, savın geçerliliği ve doğruluğu hakkında değerlendirme ve karşılaştırmalar yapılmasıdır. Bu değerlendirme ve karşılaştırma her alanda yapılabilir. Kesin bir alan olarak görülen bilimlerde bile. Çünkü unutmamalıdır ki; bilimin argümanlarının da zamanla aksi ispatlanabilir ya da olduğundan daha çok geliştirilebilir. Bu ne şekilde

olursa olsun, temelinde akıl ve mantık bağlamında eleştirel bir düşünme söz konusu olabilir. Geçmişten günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalarda da eleştirel düşüncenin alternatif çözümler üretmesi bilimlerin ilerlemesinde etkin bir rol oynamıştır. Şöyle ki; bilimlerin gelişmesi bazen paradigmanın antitezinin ortaya atılmasına ya da paradigmayı çürütebilecek varsayım, kanıt ve belgelerin tarafsız bir şekilde geliştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Eleştirel düşünce mantalitesinde; düşünce ve olguyu irdeleme, dışlama gibi bir gaye yoktur. Amaç, varsayımın doğruluk ve yanlışlık değerlerini sağduyulu bir şekilde ayıklayıp entelektüel, sistemli, tutarlı bir düşünce geliştirmektir. Eleştirel düşünce; rasyonel bir düşünme şeklidir, safsataya yer vermez. Argümanları akıl ve mantık çerçevesinde sorgulayarak spesifik bir düşünce oluşturmaya çalışmıştır.

Eleştirel düşüncenin geçerli ve etkileyici olabilmesi eleştiri yapan kişinin konuya hâkimliğine bağlıdır. Bu nedenle iyi bir eleştirmen; akıl ve mantığını yaratıcı bir şekilde kullanabilen, düşüncelerinde ve seçimlerinde objektif davranabilen, analiz ve sentez yapabilme gücü kuvvetli, özgün, sistematik, açık-seçik ve entelektüel bir karaktere sahip olmalıdır. Bu fonksiyonlara sahip olan eleştirmen; eleştirdiği düşünce, sistem, durum ya da olguda yaratıcı potansiyelini sergilemiş olur.

Herhangi bir tezi eleştirebilme yetisine sahip olmak için; o düşünce veya olguyla ilgili hemen hemen tüm bilgiye sahip olmak gerekir. Yani bir tez hakkında çıkarımda bulunmak için; o tez hakkında derinlemesine geniş bir bilgiye sahip olmak gerekir. Tez ve çıkarım arasındaki benzer ve farklılıkları ayırt ederek çözümlenmeye gidilebilir. Eleştirel düşünme, bir düşünce üzerine daha alternatif bir düşünme üretmektir. Bazen ilk iddianın karşıt tezi şeklinde bazen de o savı tamamen destekleyici şekilde olur. Eleştirel düşünce ne şekilde yapılmış olursa olsun her zaman argüman için olumlu bir özellik taşır.

Bilimlerin gelişmesinde kritik düşünceye, bilimlere safsatadan ayıran, deliller doğrultusunda rasyonel, sistemli ve tutarlı bir disiplin haline getirecek bir araç olarak bakılmalıdır. Bu araçlar, bilimlerin bilim olma yolundaki serüveninde yanında bulundurulması gereken asli niteliklerdir. Yine bu tür özellikler, bilimlerin bilimsel bir değer taşımasında ve herkes için nesnel, genel-geçer bir alan olarak kabul edilebilmesinde yardımcı kaynak olarak değerlendirilebilir.

Bilimsel bir bilginin üretilip, teknoloji olarak toplumun hizmetine sunulmasında eleştirel düşüncenin önemi yadsınamaz. Bilimin zamanla değişime ve gelişime uğraması kritik düşünce ile etkili olacaktır. Çünkü kritik düşünce; eldeki verileri tekrar değerlendirmeye tabi tutup, akıl ve mantık çerçevesinde yeniden analiz ederek kapsamlı bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle bilim enerjisini, orijinal ve çözümleneci fikirlerin üretilmesine ortam oluşturan eleştirel düşünceden de yararlanarak alabilir.

Yukarıdaki ifadelerden de yola çıkarak; genel anlamda bir eleştirel düşünme ve bilimsellik ilişkisi ele alındığında, bilimsel bir ürünün meydana getirilmesinde eleştirel düşüncenin analitik, değerlendirmeci ve sorgulayıcı yönü yadsınamaz. Aynı zamanda eleştiri, bir bilginin bilimsel bir anlam ve değer kazanması yolundaki serüveninde bilime, öncesi ve sonrasında bir alternatif olarak sunulabilir. Eleştirel düşünmeyi, bilimsel bilgiyle ka-

rıştırmamakla birlikte, bilimsel bir bilginin elde edilmesinde yardımcı bir referans olarak görmek daha doğru olacaktır.

Sonuç

Kritik düşünme; bilimsel bilginin üretilmesinde, bilimin gelişmesinde ve ilerlemesinde etkili olan orijinal bir araçtır. Bu araç, ortaya konulmuş olan ürün veya bilginin derinlemesine incelenmesi sonucu kritize edilmesidir. Bu kritize işlemi sağduyulu bir şekilde yapılarak, doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek durumda olmalıdır. Kritik düşünce; eleştirdiği düşünce, durum ya da nesneye karşı objektif ve tarafsız davranmalıdır ki bilimsel bir anlam taşıyabilsin. Eleştirdiği düşüncenin ya da olgunun, açık-seçik, genel-geçer ve anlaşılabilir olmasına dikkat etmelidir. Böylece, deney ve gözlemlerin tekrardan nesnel bir şekilde değerlendirilmesi ve sonuçların tutarlı bir sisteme dönüştürülmesi bizi bilimsel bilgiye götürecektir.

Herhangi bir düşünce veya olgu hakkında eleştirel düşüncede bulunmak, o fikir için hala düşünülecek, söylenecek bir şeyler olduğunu gösterir. Kritik düşünce; olay, olgu ve tasarıya farklı perspektiflerden bakmayı sağlar. Daha kapsamlı çıkarımlarda bulunan eleştirel düşünce, yargıların tutarlı olup olmadığını gözlemleyerek, varsayımlar üzerinden çözümleneci saptamalarda bulunur.

Eleştirel düşünce; bilimlere sınır çizmeden geniş bir perspektiften değerlendirerek, ide ve olduğundan daha kapsamlı, derin ve geniş bir bakış açısıyla bakmaya çalışır. Eleştirel düşüncenin tutarlı ve sağlam olması için ortaya atılan tezin üstünde bir düşünce öne sürmesi gerekir. Çünkü eleştirinin haklı çıkartılması tezin olağandan daha iyi ifade edilmesine bağlıdır. Bunun için de eleştirilen konu hakkında her açıdan yeterli teknik ve pratik bilgiye sahip olmak gerekmektedir.

Eleştirel düşünceyi bilimsel alanda uygulayabilmemiz için öncelikle bunu günlük hayatta da kabul edip, uygulamamız gerekir. Birey ve toplum olarak eleştirilmekten hoşlanmayan, eleştiriye hazmedemeyen insanlarız. Çünkü eleştiri bize yıllarca bir eksiklik, bir aşığılanma olarak lanse edilmiş; bu yüzden de eleştiri denildiğinde olumsuz bir durum ve eylem olarak görüp, antipatiyle yaklaşır kestirip atıyoruz. Oysa eleştirel düşünce, bazen yanlışlarımızı ve eksikliklerimizi görmemizi sağlar, bazen de verileri daha yaratıcı bir şekilde ele alarak bilimlerin gelişmesine ve ilerlemesine yardımcı olur.

Eleştirilmek bir eksiklik, bir ayıp olarak değerlendirilmemeli; aksine bu durum bir avantaj olarak ele alınmalıdır. Çünkü bir şeyin hala eleştirilebilir olması o konu hakkında hala söylenebilecek bir şeyler olduğunu gösterir. Bu da yeni fikirler, yeni gelişmeler, yeni değişimler demektir. Olağandan sıyrılıp, yeni ufuklara yelken açan zihinlerin gelişmesini sağlar. Bu zihinler mevcut durum, olgu ve olaylardan rahatsız olup; daha iyisi için beyin fırtınası yaparak tutarlı, genel-geçer bir bilgi alanı oluşturmaya çalışmıştır. Bu entelektüel çabanın insanlara aşılması ne kadar zaman alan bir süreç olsa da; uygulamaya konuldukça ne kadar haklı bir çaba olduğunu gösterecektir. Eleştirel düşüncenin, bilimsel gelişmelere ket vuran bir düşünce sistemi olmadığını; bilimsel gelişme ve değişmelerin kökenine baktığımızda anlamış oluruz. Günümüze kadar gelen ve hayatımızı kolaylaştı-

ran bilimsel çalışmalar, antitezi, eksiklikleri ya da daha iyisi ortaya konulduğu için gelmiştir.

Özetle; eleştirel düşünce, bilimlerin ilerlemesinde olumlu, entelektüel bir tavır sergiler. Herhangi bir düşünce veya olguya yapılan propagandalar eleştiri olarak algılanmamalıdır. Propagandadaki amaç rahatsızlık, huzursuzluk vermektir. Oysaki eleştirel düşünce; mevcut düşünce, durum veya olgudaki zıtlıkları, problemleri, eksiklikleri nitelik ve nicelik açısından da ele alarak tarafsız, objektif, disiplinli, sistematik bir şekilde değerlendirerek genel-geçer tutarlı bir yargıya varmayı amaçlar. Toplumun daha iyi bir yaşam ve geleceğe sahip olması için orijinal ve kaliteli bir düşünme stratejisi geliştirerek, düşünce ve olaylara farklı perspektiflerden bakmayı öğretir. Bu nedenle eleştirel düşüncenin zihinlere yerleşen olumsuz, negatif tabusunu yıkıp; üreten, geliştiren, yenileyen, problem çözen pragmatik yönünü ortaya çıkarır. Bu pragmatik yön bilimlere ve teknolojiye de doğrudan etki eder. Bilimlerin gelişmesinde olumlu ve pozitif bir tavır sergileyen eleştirel düşünce; günümüze kadar gelen bilimsel gelişmelerin ve teknolojinin de taslağının oluşmasında etkili olmuştur. Eleştirel düşünce insan duygu ve isteklerinin esiri olmadığı sürece, bilimlerin gelişmesinde fark yaratan orijinal, sistematik, objektif, tarafsız ve profesyonel bir bakış açısı oluşturacaktır. Bu bakış açısı duygu ve isteklerle dayatma olmadığı sürece yaratıcı ve orijinal bir şekilde bilimlerin ve teknolojinin gelişmesinde aktif ve etkin bir rol oynamaya devam edecektir.

Öneri

Genel bir değerlendirme yaptığımızda bilimlerin değişmez ve kesin yargılara sahip olduğunu savunmak eksik bir kabuldür, diyebiliriz. Çünkü unutulmamalıdır ki bilimler; zamanla değişen, gelişen, kendini yenileyen bir özelliğe sahiptir. Nasıl ki; tarihin ilk zamanlarından bu yana bilimler genelde ileriye dönük bir hareketlilik göstermişse; bunun temelinde ortaya atılan argümanların; ya aksinin ispatlanması ya da eksiklikleri giderilerek daha iyi bir tez geliştirilmesiyle ilerleme sağlanmıştır. Bilimlerin savlarını kesinlikle değişmez bir olgu ve gerçeklik olarak görmek; bilimin gelişmesini engellemekten başka bir işe yaramaz. Şöyle ki akılsal bir çerçevede sorgulanmayan, olduğu gibi kabul edilen iddialar bilimleri sınırlandırır. Bu sınır da ancak eleştirel düşüncenin entelektüel çabasıyla sistemli ve tutarlı bir şekilde aşılabacaktır. Bu nedenle yeni ve yaratıcı fikirlerin üretilmesinde eleştirel düşüncenin önemi yadsınmamalıdır. Çünkü eski düşünce ve tezlerin üzerine, alternatif tez ve düşünceler üretmek eleştirel düşünme sayesinde olacaktır. Bu bağlamda bir şeyin yanlışlanabilmesi veya doğrulanabilmesi; deney ve gözlemler sonucu ortaya çıkan bulguların, bilgi ve mantık ışığında sağduyuyla sorgulanmasıyla mümkün olmuştur. Bu sağduyu; bilimlerin bilgisini entelektüel bir şekilde tahlil ve tenkit ederek insanlığın hizmetine yeniden sunacaktır.

Elbette ki bilimsel bilgi, kesinliği ve kanıtlanabilirliği açısından diğer bilgi türlerinden her zaman bir adım öndedir. Ama bu demek değildir ki her zaman bilimsel bir bilgi olduğu gibi kalacaktır. Şöyle ki, zamanla değişen, gelişen; yeni ve orijinal düşüncelerle birlikte, kullanılan birçok bilimsel bilgi yerini başka üretici fikirlere bırakmıştır. Yani argüman hakkında aksi yönde bir iddia ispatlanana kadar o bilgi bilimselliğini ve kullanı-

labilirliğini koruyacaktır. Ama aksi bir düşünce, durum ve olgu söz konusu olduğunda, o kavram ve objelerin bilimselliği tekrar gözden geçirilmelidir. Böylece bilgide bilimsellik konusunda ulaşılabilecek en üst seviyeye ulaşına kadar bu devinim devam edecektir diyebiliriz.

Kaynakça

- Benhabib, S. (2005). Eleştiri-Norm ve Ütopya. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bökeoğlu, Ö.Ç., Yılmaz, K. (2005). "Üniversite Öğrencilerinin Eleştirel Düşünmeye Yönelik Tutumları İle Araştırma Kaygıları Arasındaki İlişki". Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Sayı:41, 50-51. Erişim Tarihi: 01.08.2015. www.kuey.net/index.php/kuey/search/titles?searchPage=5.
- Cevizci, A. (2010). Felsefeye Giriş (13. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Demir, M.K., Tutkun, T., Şahin, Ç., Genç, Z.S. (2014). "Sosyal Bilgiler Etkinliklerinin Eleştirel Düşünmeye Uygunluğu." Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17, 217-229.
- Demirovic, A. (2007). Toplum ve Eleştiri. (Çev. Muharrem Açıkgöz). İstanbul: Bulut Yayınları.
- Diken, B. (2013). İsyân-Devrim-Eleştiri. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dura, C. (2005). Düşünme Araştırma Yazma. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gümüş, S. (2012).Çözümleyici Eleştiri. İstanbul: Can Yayınları.
- Gündoğdu, H. (14.11.2014). "Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılığlar". Celal Bayar Üniversitesi S.B.E Sosyal Bilimler, 7/1, 57-74
- İnam, A. (1997). Bilim, Sanat ve Felsefe. (Bilim Felsefe Semineri). (Derleyen: Benan Dinçtürk). Gebze-Kocaeli: Marmara Araştırma Merkezi.
- İnam, A. (2003). Eleştirinin Kıyıları. Ankara: Hece Yayınları.
- Keskin, Y. (2011). Sosyal Bilgilerin Felsefi Temelleri (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kurnaz, A. (2011). Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Özdemir, O. (2008). Eleştirel Düşünme. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Paul, R. ve Elder L. (2013). Kritik Düşünce (3. Baskı). (Çev. Esra Aslan ve Gamze Sart). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ryan, M. (2012). Eleştiriye Giriş. (Çev. Emrah Suat Onat). Ankara: De Ki Basım Yayıncılık.
- Todorov, T. (2011). Eleştirinin Eleştirisi. (Çev. Mehmet Rıfat ve Sema Rıfat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uçan, H. (2003). Edebiyat Bilimi ve Eleştiri. Ankara: Hece Yayınları.
- Yücel, T. (1971). "Yapısal Eleştiri. Eleştiri: Yapısal Eleştiri." "Türk Dili - Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt:2, Sayı:23.